

Мирјана Рашевић
Институт друштвених наука
Београд

УДК: 316:314(497.11)
Прегледни рад
Примљен: 1. 10. 2012.

РАЗВОЈ ДЕМОГРАФИЈЕ У СРБИЈИ

Србија се деценијама суочава са низом озбиљних популационих изазова. Отуда постоји посебна потреба да се проучавају карактеристике, детерминишући фактори, последице, законитости у кретању и очекиване промене у будућности сваког од њих. То је задатак демографа. У том смислу се поставља више питања. Најважнија су везана за изградњу институционалног оквира и едукационе основе демографије код нас, стање дисциплине, као и напоре које би демографи требало да учине како би налазе науке о становништву наметнули доносиоцима одлука. Централни део овог рада представља разматрање издвојених питања.

Тражење одговора на прво питање је уско повезано са напорима Милоша Мацура да утемељи демографију у Србији. Он је био иницијатор да се Демографија уврсти као посебан предмет у програм студија социологије на Филозофском факултету у Београду 1959, осмислио га је и био његов први предавач. Милош Мацура је најзаслужнији за оснивање Центра за демографска истраживања Института друштвених наука 1962. и његов први управник. Покренуо је и био први уредник Становништва, најстаријег демографског часописа на Балкану. Учествовао је у конституисању и раду Одбора за проучавање становништва САНУ.

Кључне речи: демографија, Милош Мацура, Србија

*Овај рад посвећујем академику Милошу Мацури
(1916–2005)*

Популациони изазови

Србија се суочава са низом озбиљних популационих изазова. Кључно обележје већ више од шест деценија демографског развоја и демографског моментума Србије (без података за Косово и Метохију) јесте недовољно рађање деце. Према последњим подацима, који се односе на 2010. годину, ниво рађања је чак 32% испод потреба просте репродукције становништва, што значи да би следећа генерација жена била за трећину мања по броју од садашње. Другим речима, са вредношћу стопе укупног фертилитета од 1,4 – ниво рађања у Србији је испод европског просека, који износи 1,6 детета по жени (Pison, 2011).

Важан узрок ниског нивоа фертилитета чини одлагање рађања (Sobotka, 2004). Тренд благог пораста броја жена у Србији које нису родиле ниједно дете у оптималном периоду живота од 20. до 35. године реги-

строван је између 1981. и 1991. године. Но, у наредних десетак година, он је интензивираан – и то за све три старосне кохорте и у централној Србији и у Војводини – а сматра се основном демографском ценом 1990-их година (Рашевић, 2006). Пописом становништва из 2002. регистровано је велико неучествовање жена у репродукцији становништва од 20. до 24. године, и релативно велико између 25. и 29. године старости односно у узрасту 30–34 године. Одговарајући удели у централној Србији износе 74,9, 43,9 и 21,8; а у Војводини 75,3, 41,7 и 19,7.

Недовољно рађање у Србији прати и његов саставни део представља претежно традиционална контрола рађања, у којој доминира ослањање на *coitus interruptus*, те последично, у случају када се трудноћа не жели или не може прихватити, прибегавање абортусу. Отуда дуга историја абортусног питања. Стопа укупних абортуса се у 2010. години процењује на 2,80. Или, другим речима, стопа укупних абортуса у Србији врло је висока – два пута је виша од стопе укупног фертилитета и међу највишима је у Европи и свету (Sedgh et al., 2007).

Дуготрајност недовољног рађања деце основни је покретач депопулације и дубоких промена у старосној структури становништва. Тако је број живорођених 2010. године био за 34,9 хиљада мањи од броја умрлих. Уједно, 2010. година је деветнаеста година заредом како се у Србији бележи негативан природни прираштај. Релативно посматрано, на 1.000 становника, стопа природног прираштаја у 2010. години износила је –4,8 промила. Истовремено, Европа као целина бележи нулти природни прираштај.

Србија спада у подручја где је процес демографског старења достигао велике размере. Процес старења становништва одвијао се с врха старосне пирамиде (повећање броја старих) и од базе пирамиде (смањење броја младих). Резултат чини то да је данас у Србији број становника старијих од 65 година за 12% већи него број становника млађих од 15 година. Више од 1.250.000 лица старо је 65 и више година. Са уделом старих од 17% у укупној популацији, Србија је међу најстаријим популацијама у Европи. Просечна старост у 2010. износила је чак 41,4 године.

И поред достигнутог историјског максимума у дужини очекиваног трајања живота од 73,8 година у 2010, Србија се и даље налази у групи од десетак земаља са најкраћим животним веком у Европи. Животни век у Србији краћи је за пет година у односу на Европску унију и чак осам година у односу на Италију, европску земљу са најдужим очекиваним трајањем живота (World Factbook, 2011). Односно, постоји јасан простор за смањење смртности становништва, како средовечног и старијег, тако и најмлађег.

У миграторној сфери такође постоји више отворених питања везаних за избеглице, интерно расељено становништво, повратнике по основу споразума о реадмисији, али и прави изазови који се тичу поремећаја

просторног размештаја становништва, као и они везани за остварење позитивног миграционог салда. Наиме, резултати популационих пројекција указују да је већи прилив имиграната важна претпоставка оптимистичког сценарија демографског развоја Србије (Никитовић, 2009), док налази дубинских истраживања показују да је иселјавање озбиљан проблем и да из земље у великој мери одлазе млади и образовани људи (Болчић, 2002; Пенев, 2008; Предојевић-Деспих, 2010).

Отуда постоји посебна потреба да се проучавају карактеристике, детерминишући фактори, последице, законитости у кретању и очекиване промене у будућности сваког од издвојених популационих изазова. То је задатак демографа. У том смислу се поставља више питања. Најважнија су везана за изградњу институционалног оквира и едукационе основе демографије код нас, стање дисциплине, као и напоре које би демографи требало да учине како би налазе науке о становништву наметнули доносиоцима одлука.

Утемељење демографије

Упркос бројним, претежно парцијалним разматрањима појединих тема о становништву, и то у оквиру других наука, првенствено економије, демографија се као научна дисциплина конституисала тек у 20. веку. Поједини аутори настанак науке о становништву поистовећују са формирањем *Популационог удружења Америке 1931. године* (Dalen, Henkens, 2012). Многи други истраживачи – Sauvy 1954, Lorimer 1959, Glass 1957, Hauser 1959 – сматрали су да су се тек средином прошлог века, после спорог и дуготрајног процеса, остварили садржински и формални услови за дефинисање демографије као засебне научне дисциплине (Маџура, 1974).

И почеци утемељења науке о становништву у Србији везују се за исти временски период, односно за 1959. годину и увођење Демографије као посебног предмета у програм студија социологије на Филозофском факултету у Београду. Милош Маџура је био иницијатор да се овај предмет уврсти у програм студија, осмислио га је и био његов први предавач. Он је демографију дефинисао као „дисциплину која тежи да покрије сва релевантна подручја знања: о садашњем стању становништва и његовом минулом развоју, о његовој детерминацији и законитостима, о могућим будућим правцима развоја, о методама истраживања и о мерама помоћи којих се тај развој може регулисати“ (Маџура, 1974).

У 1960-им годинама демографија је уведена као предмет под различитим називима – Демографија, Географија становништва, Демографска статистика – на основним студијама на Катедри за географију Природно-математичког факултета, Економском факултету и Факултету политичких наука у Београду. Истовремено или са временским помаком

демографија почиње да се предаје у оквиру студија социологије, географије и/или економије и на другим универзитетским центрима у Србији. На набројаним факултетима је одбрањено више магистарских, односно мастер радова, као и докторских теза из демографије. У периоду од 1970. до 1990. последипломска настава из демографије била је организована и на Центру за мултидисциплинарне студије Универзитета у Београду.

Године 1999. формиране су основне академске студије Демографије на Географском факултету у Београду. Милена Спасовски и Милован Радовановић најзаслужнији су за овај нови квалитативни корак у стварању едукативне основе за развој науке о становништву код нас. У првој генерацији је уписано 35, а у школској 2011/12. години 50 студената. Студије Демографије трају осам семестра, а, поред класичних демографских предмета, слушају се и они који се условно могу сврстати у модерне и постмодерне садржаје у науци о становништву. До сада је дипломирао више од 200 студената. Основним студијама касније су придружене и мастер студије и докторске студије Демографије.

Године 1962. основан је Центар за демографска истраживања Института друштвених наука. Милош Мацура је био покретач и први управник Центра. Рад и развој Центра за демографска истраживања заснива се на задацима прокламованим приликом његовог оснивања. То су истраживање развитка становништва, унапређење демографске мисли и развој научне методологије у овој области. Отуда је програм рада константно постављен широко и обухвата активности на комплексном сагледању стања, тенденција и проблема становништва Србије, региона и европских земаља. У том смислу проучавају се све појаве демографског развитка, њихове тенденције, детерминишући фактори, законитости у кретању и очекиване промене у будућности. Посебно су идентификовани и истраживани проблеми развитка становништва у савременом добу и указивано је на могуће демографске, економске, социолошке и друге последице у областима у којима је изражен популациони фактор. У низу тема које се истражују заступљена је просторна компонента, као и етничка димензија код појава у којима је она важан узрок њихових манифестација. Налази квантитативних и квалитативних анализа, укључујући и резултате дубинских истраживања, представљају, с једне стране, извор потребних знања за унапређење теоријско-методолошког оквира, а, с друге стране, основу за покушаје да се усмери политичко деловање у овој сфери.

Најзначајнији реализовани пројекти Центра за демографска истраживања Института друштвених наука јесу *The Determinants and Consequences of Population Trends* (1978), *Фертилитет становништва и планирање породице у Југославији* (1980), *Искуства популационе политике у свету* (1996), *Развитак становништва Србије 1950–1991.* (1995) и *Развитак становништва Србије 1991–1997.* (1999).

Непосредно по оснивању Центра за демографска истраживања Института друштвених наука, 1963. године, покренуто је *Становништво*, најстарији демографски часопис на Балкану, са циљем да окупи демографе и истраживаче сродних научних дисциплина. Покретач и први уредник часописа био је Милош Маџура. У протеклим деценијама у часопису је своје радове објављивало више од 100 аутора из целе бивше Југославије. Угледу и значају часописа допринели су, својим радовима, и најпознатији истраживачи из науке о становништву, као што су: Frank Lorimer, Edward Rosset, Massimo Livi-Bacci, Zdenek Pavlik, Robert Cliquet, Byron Kozamanis, Mirjana Morokvašić...

Академик Милош Маџура

Часопис је значајно помогао и помаже развој науке о становништву, омогућава ширење релевантних знања међу истраживачима других научних дисциплина, важан је извор сазнања из демографије студентима на основним и последипломским студијама, има улогу у ширењу позитивне популационе климе и изградњи свести о важности популационог фактора. *Становништво* се високо рангира на листи Министарства просвете и науке као национални часопис међународног карактера. *Становништву* се од 2004. године придружује и *Демографија*, часопис за демографска и остала друштвена истраживања, коју издаје Институт за демографију Географског факултета Универзитета у Београду.

Милош Мацура је учествовао и у конституисању Одбора за проучавање становништва Српске академије наука и уметности 1982. године и усмеравању његовог рада као дугогодишњи председник. Одбор окупља истраживаче различитих дисциплина и истиче, разматра или чак организује рад на приоритетним темама из сфере науке о становништву. Тако је Одбор, између осталог, покренуо изучавање *Насеља и становништва области Бранковића 1455. године* на основу турског пописа, организовао расправу поводом *Социјалних и економских мера у прилог рађања 1988. године*, и спровео научни пројекат *Еволуција популационе политике у Србији од 1945. до 2004. године*. Милош Мацура је у Српској академији наука и уметности покренуо 1988. године нову едицију *Демографски зборник*, у оквиру које је издато 7 књига.

За развој демографије је битно и Друштво демографа Србије (раније Друштво демографа Југославије), које је основано 1990. Друштво, заједно са Центром за демографска истраживања, издаје часопис *Становништво* и билтен *Демографски преглед*. Ова невладина организација била је носилац више пројеката (нпр. *Demographic development of the municipalities in Serbia including economic and social issues*, који је финансирао UNFPA 2009. године), издавач низа књига, укључујући и веома тражене студије *Становништво и домаћинства Србије према попису 2002. године*, из 2006, и организатор једне од највећих међународних научних демографских конференција код нас *Migracije, krize i nedavni ratni sukobi na Balkanu 2005*. Друштво демографа Србије има више од педесет активних чланова из Србије и иностранства. Први почасни чланови били су Милош Мацура и Душан Брезник.

Стање дисциплине

Демографија је наука интердисциплинарног карактера. То условљава сâм предмет науке о становништву. У демографију су конзистентно, поред завршених демографа, укључени и истраживачи који базично, према основним студијама, припадају различитим блиским наукама, и друштвеним и природним наукама. Демографијом се баве и социолози, антрополози, економисти, политиколози, географи, статистичари, математичари, психолози, лекари, историчари.

Отвореност демографије према другим наукама врло је велика. Отвореност је везана не само за различитост наука из којих долазе истраживачи, већ, последично и природно, и за методологију, теорије, емпиријске резултате, концепте примене коју демографи преузимају из других наука. Но, ова отвореност демографије истовремено је и база за продор њених налаза различите природе у друге науке.

Отвореност демографије за размену са различитим друштвеним и природним наукама представља њену снагу, јер демографија има свој

јасно изграђен идентитет. Он је створен, између осталог, чврстом везаношћу демографије за податке и њиховим екстензивним коришћењем. Та чињеница битно разликује демографију у односу на друге науке. Попис становништва и витална статистика основни су извори података који се традиционално користе у демографији.

Поред тога, последњих деценија се у демографији циљано спроводе и репрезентативне анкете дубинског типа. Научни резултат је ширење теоријских знања везаних за предмет истраживања, што, поред емпиријског значаја, омогућава верификацију и конструкцију релевантних теорија. На тај начин демографска истраживања и радови који проистичу из њих мењају свој карактер од високо квантитативних ка онима који су и квалитативног карактера.

Но, и поред тога, истраживање које је 2009. године спровела Међународна унија за проучавање становништва о ставовима својих чланова (970 њих је учествовало у интернет-анкети), показало је да постоји висок ниво консензуса о томе шта се сматра успешним демографом. То је висок ниво емпиричности. Конзистентно, Coldwell, Bongarts и Coale изабрани су као најзначајнији демографи за развој науке о становништву и истовремено као истраживачи који су највише утицали на научни рад испитаника (Van Dalen, Henkens, 2012).

Предмет истраживања, окупљање сарадника из више научних дисциплина, отвореност дисциплине и ширење методолошких могућности омогућили су да и теме којима се демографи баве буду све разноврсније и разгранатије.¹ Тако, поред општих демографа, истраживачи који се баве науком о становништву данас се могу класификовати и као „социјални демографи“, „демографи породице“, па чак и као „демографи понашања“ (Burch, 2003).

Спровођено је и више обимних репрезентативних демографских анкета којима је био истовремено обухваћен велики број земаља. Прва таква анкета била је *Светска анкета о фертилитету*, која је стартовала 1972. године (<http://www.healthmetricsandevaluation.org/ghdx/series/world-fertility-survey-wfs>). Током следећих десетак година спроведена је у чак 62 земље. После ове анкете у развијеним земљама следе два значајна истраживачка циклуса анкетног типа. То су *Анкета о фертилитету и породици*, спроведена у 23 земље током 1990-их (Festy, Prioux, 2002), и *Истраживање о прихватању популационе политике*, које је обухватило

¹ Два примера добро илуструју све већи број тема које се истражују у науци о становништву. Један од њих је да су на Европској популационој конференцији, одржаној од 13. до 16. јуна 2012. у Стокхолму радови сврстани у оквиру 110 тема, односно сесија (<http://epc2012.princeton.edu/ProgramSummary.aspx>). Други пример односи се на Светску популациону конференцију, која следи идуће године у Кореји. Истраживачи су позвани да пошаљу радове на 96 задатих тема (<http://www.iussp.org/busan2013/index.php>).

14 европских земаља у периоду 2000–2003. (Höhn, Avramov, Kotowska, 2008).

Нова анкета под називом *Истраживање о односу између полова и односу између генерација* тренутно је у току (UNECЕ, 2007). Овај програм има циљ да унапреди знање за спровођење одговарајућих политичких акција и иницијатива у земљама чланицама Економске комисије Уједињених нација. Истраживање се базира на националним репрезентативним анкетама са испитаницима старим од 18 до 79 година и спроводи се у три корака са три године размака између њих. До сада је у овај програм укључено 19 земаља.

У Србији се демографи у своје истраживачком раду у највећој мери ослањају на податке пописа становништва и виталне статистике. Мада моћни статистички извори, они омогућавају тек регистровање тренда и анализу демографских појава и процеса на макронивоу. Односно, ови класични демографски извори не омогућавају анализу механизма индивидуалног понашања у сфери рађања, фактора везаних за начин живота релевантног за оболевање и смртност, као ни оних који се тичу миграторних токова.

Од набројаних великих репрезентативних демографских анкета, које су спровођене у већем броју земаља, Србија је учествовала само у *Светској анкети о фертилитету* (Брезник и сарадници, 1980). За *Анкету о фертилитету и породици* били су дефинисани сви инструменти, међутим, из разумљивих разлога, она није спроведена у нашој земљи током кризних 1990-их година. Демографи су пак покушали да надограде истраживачка знања путем спровођења већег броја анкета дубинског типа последњих година. Тако су, на пример, анкетиране жене које су одлучиле да намерно прекину трудноћу у Београду на основу упитника који је коришћен у *Истраживању о прихватању популационе политике*.

Добијени налази се чине значајним. Утврђена је информисаност и осетљивост за демографске проблеме, затим високо вредновање брака и истицање породичног живота и деце као најважније животне аспирације, као и постојање простора за пронаталитетну политику, уз регистровање субпопулације која је показивала спремност да позитивно реагује у условима спровођења одређених мера. Захтевао се нов, широко конципиран приступ у државној интервенцији у овој сфери, уз нагласак на три правца мера, а то су: финансијска помоћ породици, усклађивање рада и родитељства, као и боље могућности за збрињавање деце запослених мајки (Рашевић, 1995).

Претпоставља се да би налази добијени репрезентативним истраживањем опште популације жена и мушкараца имали већу снагу у намећању одговарајућих решења у оквиру популационе политике. Испољена је упитност, јер није уважен податак добијен спровођењем *Светске ан-*

кете о фертилитету почетком 1970-их година. Тада је утврђено да је идеални број деце изражен у ставовима удатих жена на Косову и Метохији знатно нижи, чак за више од двоје деце, од реализованог (Тодоровић, 1976/1977). Отуда би спровођење програма за планирање породице на Косову и Метохији пре више од четири деценије имало не само пун смисао, већ и јасан ослонац. Држава, међутим, није учила да постоје претпоставке за спровођење организоване акције у сфери планирања породице на овом високонаталитетном подручју.

Као и у другим научним дисциплинама, конференције имају јасну улогу у развоју демографије – и то оне које се одржавају на локалном нивоу, регионални скупови, као и европске и светске конференције које организују Европска асоцијација за популационе студије, односно Међународна унија за проучавање становништва. Демографске теме се у Србији покрећу на већем броју конференција различитих професионалних усмерења.

Најбројније окупљање истраживача у нашој средини посвећених питањима становништва одвија се на симпозијуму *Академик Берислав Бета Берић*, који почев од 1997. године организују Влада Војводине, Матица српска и Универзитет у Новом Саду. Четврти по реду симпозијум је одржан новембра 2010. године. Био је посвећен одрживом регионалном демографском развоју. Пријављено је 65, а одштампано 48 радова који су добили позитивну рецензију у тематској свесци број 131 *Зборника за друштвене науке Матице српске*, што је био случај и са радовима са претходних симпозијума.

Особеност демографије је што на њен развој утичу и популационе конференције коју организују Уједињене нације. Прву послератну конференцију о становништву сазвала је светска организација у Риму 1954. године, а другу у Београду 1965. Последња, пета по реду, под називом *Међународна конференција о становништву и развоју* одржана је у Каиру 1994. Мада су ове конференције на нивоу националних делегација влада и подразумевају усвајање политичких докумената о принципима и правцима деловања у сфери популационе политике, утицале су и на стварање институција, образовање кадрова, као и појачано и продубљено истраживање проблема становништва (Рашевић, Петровић, 1996).

На каирској конференцији у оквиру *Програма акције (1994)* постављена су нова концептуална и стратешка решења везана за репродуктивно понашање. Промовисан је значај репродуктивних права и дефинисано репродуктивно здравље. Последично су подстакнута истраживања правног и здравственог аспекта планирања породице у демографији уопште, укључујући и она везана за науку о становништву код нас. Истовремено се кроз усвојени Програм инсистира на равноправности и самоостваривању жене, што је ставило и ово питање у истраживачки фокус у демографији.

Перспективе науке о становништву

Многи демографи, мада не сви, желе да своје налазе, а поготово њихово тумачење, поделе са заједницом релевантном за доношење одлука, свесни да развитак становништва Србије, у условима одсуства јаког и константног политичког деловања, води великим популационим поремећајима средином века. Истовремено, формулисање одговарајућих политичких одлука, њихово прихватање и евалуирање захтева добру информисаност. Многе препреке онемогућавају дијалог између демографа и доносилаца политичких одлука. За њихово ублажавање је потребан и посебан напор истраживача из науке о становништву.

Искуства других земаља везана за процес вишедеценијског јачања дијалога између истраживача и доносилаца одлука показују да је ради максимизације утицаја пројеката из сфере друштвених наука на одређивање одговарајућих политика потребно у оквиру сваког пројекта спроводити следеће активности:

1. Јасно дефинисање примењивости резултата пројекта за формулисање јавних политика и унапређење доношења државних одлука. Ова димензија треба да буде део пројектног задатка. У процесу њеног дефинисања било би пожељно укључити најважније потенцијалне кориснике. Сви у истраживачком тиму током рада на пројекту треба да воде рачуна о његовом политичком профилу.

2. Формирање тима за комуникацију и дисеминацију. Овај тим формира координатор пројекта. У његовом саставу, поред истакнутих истраживача, треба да буде неко од партнера из заједнице доносилаца политичких одлука, али и новинари, представници одговарајућих невладиних организација и други. Основна улога овога тима јесте трострука. Бира дизајн за писани материјал и интернет-странице, комуницира са свим заинтересованим у оквиру тима и ван њега, и дисеминира (разглашава, чини видљивим) резултате пројекта ка свим релевантним носиоцима политика. У тиму треба да буде најмање један члан који је, у сарадњи са координатором пројекта, одговоран за материјале који се производе у циљу дисеминације налаза важних за формулисање јавних политика, односно доношење политичких одлука. Посебан континуирани задатак овога тима јесте и да идентификује потенцијалне кориснике пројектних резултата, контактира их и интегрише у пројектне активности. Штавише, питања везана за пројекат која упућују заинтересовани тим прослеђује компетентном члану пројекта за одговор.

3. Израда и масовна дистрибуција промотивног флајера по прихватању пројекта у циљу анимирања најшире јавности за истраживање.

4. Осмишљавање и подела брошуре која треба да детаљно представи пројекат како би се заинтересовали сви релевантни актери.

5. Постављање интерактивног интернет-сајта пројекта са посебном секцијом за презентовање резултата пројекта, који су битни за формулисање јавних политика ради комуникације са што већим бројем заинтересованих. То су, поред доносилаца одлука у најширем смислу, и они којих се одређене одлуке могу тицати, као и сви који просуђују политичке одлуке.

6. Успостављање комуникације са особама које су укључене у процес доношења политичких одлука, као што су ауторитети на националном, регионалном или локалном нивоу, доносиоци одлука у корпорацијама, представници привредних субјеката и организације цивилног друштва. При том треба да буде јасно одређено да истраживачи деле резултате пројекта релевантне за неко социо-економско питање, изазов, или проблем са творцима политика како би им помогли да добро информисани донесу одлуку.

1. Ангажовање медија за презентовање пројектних налаза.

2. Писање атрактивног и свима разумљивог саопштења о проблему који се истражује, добијеним резултатима битним за доношење одређених политичких одлука, импликацијама налаза и препорукама, уз, на крају, опис пројекта и изношење основних података о њему.

3. Организовање дискусионих панела са циљано одабраним доносиоцима политичких одлука ради разговора о кључним резултатима истраживачког пројекта и њиховим импликацијама.

4. Одржавање завршне конференције на којој се приказују достигнућа пројекта и дефинишу питања која треба истраживати у будућности.

5. Продуковање извештаја пројекта у форми резимеа, у оквиру којег се наводе циљ, методологија, главни резултати, закључак са подвученим потенцијалним утицајем и социо-економским импликацијама налаза, као и идентификоване циљне групе за коришћење резултата.

6. Остваривање наведених активности подразумева поседовање специфичних знања. Отуда је важно организовати радионице у циљу подршке истраживачима за ефикасно комуницирање са неистраживачком заједницом. Такође, ове акције захтевају материјална средства и отуда је то потребно предвидети буџетом сваког пројекта (European Commission, 2008; European Commission, 2010; The Royal Society, 2006; Open Society Institute, 2010).

Демографи у Србији би, користећи ова искуства из других средина везана за друштвене науке уопште, могли учинити да се популациони изазови високо рангирају на политичким агендама, као и наметнути своја истраживачка знања доносиоцима одлука, у циљу ублажавања проблема из сфере фертилитета, морталитета и миграција становништва. Последично, истицањем социјалне и политичке корисности демографије, као и постизањем веће јавне видљивости њених истраживача, јачала би се, директно и индиректно, и сама наука о становништву.

У противном ће демографија остати оно што је и сада – „фасцинантна мала дисциплина“, како је то написао Tabutin (2007).

Похвални почетни кораци ка бољој сарадњи демографа и доносилаца одлука у Србији већ су начињени. На иницијативу демографа, Центар за демографска истраживања Института друштвених наука и Министарство рада и социјалне политике издају *Демографски преглед*, у циљу потпунијег информисања доносилаца одлука и креатора популационе климе са различитим појавама развитка становништва. *Демографски преглед* је билтен, издаје се четири пута годишње на неку од актуелних тема, а намењен је посланицима републичког парламента, представницима локалне самоуправе и новинарима. До сада су објављена 44 броја.

Такође, демографи су били део пројектног тима, односно чланови и руководиоци радних група, формираних за дефинисање закона и стратегија битних за политички одговор на феномене недовољног рађања и популационог старења. У том смислу се издвајају: *Закон о финансијској подршци породици са децом*, из 2002; *Стратегија подстицања рађања*, донета 2008; и *Национална стратегија о старењу: 2006–2015.*, усвојена 2006. године. Демографи су учествовали у писању и низа других докумената стратешког типа, као што су, на пример, *Стратегија за смањење сиромаштва* (2003), *Стратегија просторног развоја Републике Србије* (2009), или *Национална стратегија одрживог развоја* (2012).

Веома је важно што су и доносиоци одлука приметили потребу за „афирмацијом улоге друштвених наука у формулацији јавних политика“. Наиме, тако је дефинисан један од седам приоритета у *Стратегији научног и технолошког развоја Републике Србије у периоду од 2010. до 2015. године*. Министарство за науку и технолошки развој посебно је уважило овај приоритет финансирањем четворогодишњих научних пројеката који се на њега односе у оквиру *Програма Интегралних интердисциплинарних истраживања*. Штавише, међу задатим темама у позиву за пројекте била је и једна демографска, дефинисана као *Ефекти демографске структуре на јавне политике*.

Развој демографије уопште зависи не само од препознавања важности њених налаза и знања од стране администрације, већ и од способности истраживача да дубље развијају науку о становништву. То је могуће учинити отварањем нових тема, надградњом теоријских концепата, и/или, како подвлаче Morgan и Lynch (2001), методолошким усмеравањем ка добијању података са микронивоа путем каузалних модела и објашњењу индивидуалних различитости у оквиру демографских феномена. Има и супротних размишљања. Тако, Lee (2001) ламентира над занемаривањем формалне демографије и данас све масовнијим окретањем демографâ истраживањима везаним за појединца.

Литература

- Болчић, С. (2002) Исељавање радне снаге и одлив мозга из Србије. У: *Србија крајем миленијума: разарање друштва, промене и свакодневни живот*. Београд: Филозофски факултет.
- Брезник, Д. и сарадници (1980) *Фертилитет становништва и планирање породице у Југославији*. Београд: Институт друштвених наука, Центар за демографска истраживања.
- Магица српска (2010) *Зборник Матице српске за друштвене науке*, број 131.
- Мацура, М. (1974) *Прилози теорији и политици становништва*. Београд: Економски институт.
- Мацура, М. и сарадници (2001) *Насеља и становништво области Бранковића 1455. године*. Београд: Српска академија наука и уметности.
- Мацура, М. (ур.) (1999) *Социјалне и економске мере у прилог рађања*. Београд: Српска академија наука и уметности.
- Мацура, М., А. Гавриловић (ур.) (2005) *Еволуција популационе политике у Србији од 1945. до 2004. године*. Београд: Српска академија наука и уметности.
- Никитовић, В. (2009) Србија као имиграциона земља – очекивана будућност?. *Становништво*, број 2: 31–52.
- Пенев, Г. (2008) Образовни ниво грађана Србије у иностранству, *Регионални развој и демографски токови земаља југоисточне Европе*. Ниш: Економски факултет.
- Рашевић, М. (1995) Прихватање популационе политике на индивидуалном нивоу: жене које намерно прекидају трудноћу. *Становништво*, број 1–4: 41–55.
- Рашевић, М. (2006) Одлагање рађања у оптималној доби живота – основна демографска цена 1990-их у Србији. *Зборник Матице српске за друштвене науке*, број 121: 141–149.
- Рашевић, М., М. Петровић (1996) *Искусства популационе политике у свету*. Београд: Институт друштвених наука, Центар за демографска истраживања.
- Тодоровић, Г. (1976/1977) Ставови становништва о величини породице и о абортусу, *Становништво*, број 3–4/1–4: 175–190.
- <http://epc2012.princeton.edu/ProgramSummary.aspx>
- <http://www.healthmetricsandevaluation.org/ghdx/series/world-fertility-survey-wfs>
- <http://www.iussp.org/busan2013/index.php>
- Burch, T. K. (2003) Demography in a new key: A theory of population theory. *Demographic Research*, Volume 9: 263–284.
- European Commission (2008) *Scientific Evidence for Policy-making: Socio-Economic Sciences and Humanities*. Brussels: European Commission.
- European Commission (2010) *Communication research for evidence-based policy making*. Brussels: European Commission.
- Festy, P., F. Prioux (2002) *An evaluation of the fertility and family surveys project*. New York, Geneva: INED, UNECE, United Nations.
- Höhn, C., D. Avramov, I. Kotowska (eds.) (2008) *People, Population Change and Policies – Lessons from the Population Policy Acceptance Study*. Volume 1 (EAPS: Springer).

- Lee, R. D. (2001) Demography abandons its core. *Annual Meetings of the Population Association of America*.
- Morgan, Ph., S. Lynch (2001) Success and Future of Demography: The Role of Data and Methods. *Annals New York Academy of Sciences*, Volume 954: 35–51.
- Open Society Institute (2010) *The Policy Brief*. New York: Open Society Institute.
- Pison, G. (2011) Tous les pays du monde 2011. *Population et Sociétés*; No. 480: 1–8.
- Predojević-Despić, J. (2010) Main territorial characteristics of emigration from Serbia to EU: from guest workers to chain migration, *7th IMISCOE Annual Conference*, Sept. 13–14, Liège, Belgium.
- Sedgh, G., S. Henshaw, S. Sing, A. Bankole, J. Drescher (2007) Legal Abortion Worldwide: Incidence and Recent Trends. *International Family Planning Perspectives*, Volume 33: 106–116.
- Sobotka, T. (2004) *Postponement of Childbearing and Low Fertility in Europe*. Amsterdam: Dutch University Press.
- Tabutin, D. (2007) Whither demography? Strengths and weakness of the discipline over fifty years of change. *Population*, Volume 62: 15–32.
- The Royal Society (2006) Sciences Communication – A survey of factors affecting science communication by scientists and engineers. London: The Royal Society.
- UNECE (2007) *Generations and Gender Program: Concepts and Guidelines*. New York, Geneva: United Nations.
- United Nations (1994) Program of Actions of the United Nations International Conference on Population and Development. *International Conference on Population and Development*, Sept. 5–13. Cairo.
- Van Dalen, H., P. K. Henkens (2012) What is on a demographer's mind? A worldwide survey. *Demographic Research*, Volume 26: 363–408.
- Влада Републике Србије (2006) *Национална стратегија о старењу: 2006–2015*. Београд: Министарство рада, запошљавања и социјалне политике.
- Влада Републике Србије (2008) *Стратегија подстицања рађања*. Београд: Министарство рада и социјалне политике.
- Влада Републике Србије (2010) *Стратегија научног и технолошког развоја Републике Србије за период од 2010. до 2015. године*. Београд: Министарство за науку и технолошки развој.
- World Factbook (2011) <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook>

Mirjana Rašević
Institute of Social Sciences
Belgrade

S u m m a r y

DEVELOPMENT OF DEMOGRAPHY IN SERBIA

Serbia has been facing a series of serious population challenges for decades. Consequently there is a special need to study the characteristics, deterministic factors, consequences, regularities in movements and expected changes in the foreseeable future for each of them. This is the task of the demographers. In that sense, many questions are imposed. The most significant have to do with the development of an institutional framework and educational

basis of demography in our country, the state of discipline, as well as efforts which demographers should undertake in order to impose the findings of the science on population on decision makers. The central part of this paper deals with the consideration of the identified questions.

Seeking the answer to the first question is closely linked with the efforts of Miloš Macura to establish demography in Serbia. He was the initiator to incorporate Demography as a separate subject in the program studies of sociology at the Faculty of Philosophy in Belgrade in 1959. He created the study program and became its first lecturer. Miloš Macura is mostly responsible for founding the Demographic Research Center within the Institute of Social Sciences in 1962 and its first director. He launched *Stanovništvo* ("Population"), the oldest journal on demography on the Balkans, and was the first editor. He participated in the constitution and work of the Committee for Population Research within the Serbian Academy of Sciences and Arts.

Key words: demography, Miloš Macura, Serbia

ИНСТИТУТ ЗА ДЕМОГРАФИЈУ ГЕОГРАФСКОГ ФАКУЛТЕТА
УНИВЕРЗИТЕТА У БЕОГРАДУ

ISSN 1820 – 4244

ДЕМОГРАФИЈА

КБ. I

– Међународни часопис за демографију и остала друштвена истраживања –

Штампано средstvима Министарства за науку и животну средину
Републике Србије

БЕОГРАД, 2004.